

Bonus Nuntium

A Koszta József Múzeum tudományos, muzeológiai, művészeti és művelődési online folyóirata

---

Egyletek és népkörök Szentesen a XIX. században

Pető Bálint*

*adjunktus, Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző kar

---

Rezümé

A társadalmi élet szervezett színtereit tekintve Szentesen – hasonlóan Magyarország legtöbb településéhez – csak néhány kérészéletű kezdeményezéssel találkozhatunk a 19. század első felében. Az igazi áttörést a hazánk és Ausztria között 1867-ben megkötött kiegyezés hozta meg, onnantól kezdve sorra alakultak a dél-alföldi városban a különböző egyletek, népkörök. Kiemelendő közülük a helyi olvasókör, amelynek tagsága a szentesi vezető értelmiségiek közül került ki, és amely jelentős szerepet játszott a közművelődés terjesztésében, illetve a polgári fejlődés előmozdításában.

Az 1800-as évek első felében – hasonlóan Magyarország legtöbb településéhez – az intézményi keretek között szervezett társadalmi élet Szentesen is gyerekcipőben járt. Az 1840-es években ugyan működött két kaszinó a városban, de az 1848/49-es szabadságharc vérbe fojtása után mindkettő megszűnt. Az abszolutizmus megfélemlítésre épülő évei során még a magánházaknál is ritkán tartottak társas összejöveteleket.¹ A helyi értelmiségiek és tisztviselők az 1860-as évek elején megpróbálták újjászervezni a társasági életet: a Helytartótanács engedélyével megalakult a Szentesi Casino Egylet 165 taggal, azonban a szerény érdeklődés miatt nemsokára a feloszlást fontolgatták. Az októberi diploma kibocsátása után viszont a Kaszinó újra a társasági élet fontos tényezőjévé vált. Első elnökévé közfelkiáltással Csukás Benjaming² választották.³ Az egyletbe elvileg bárki beléphetett,

---

¹ Kis-Rácz 2000 (1.10.7. – Társadalmi körök, egyesületek)

² Csukás Benjamin 1833-ban született Izsákon. A Tolna megyei Gyöngyös gimnáziumában kapott oktatói állást. 1862 őszétől a szentesi református gimnázium tanára és igazgatója. A Szentesi Olvasókör alapító tagja 1867-ben, amelynek pénztárnoka is lett. 1868-ban városi képviselővé választották; a Kolera Bizottság és a Vasúti Bizottság elnöke volt, emellett több szakosztály aktív tagjaként is dolgozott. Számos településfejlesztő javaslatot

azonban a gyakorlatban ez nem valósult meg: kezdetől fogva csak a tehetősebb helyi polgárok látogatták, s az elit jelleg megőrzését a magas tagdíjakkal biztosították.⁴ A Kaszinó azonban – kulturális programjaival, támogatási és segélyezési akcióival, a helyi tehetségek felkarolásával – nagymértékben hozzájárult Szentes polgárosodásához. 1862 tavaszán négy szentesi lakos kérvényt nyújtott be egy másik, polgári kaszinó megalapítása tárgyában, azonban hatósági támogatás híján – mondván, hogy a településen már működik egy kaszinó – szándékuk meghiúsult.⁵ Még ugyanebben az évben szintén kudarcba fulladt egy műkedvelő színtársulat létrehozásának ötlete is: hiába támogatta a kezdeményezést mind az alispán, mind a főispáni helytartó, a Helytartóság nem engedélyezte a társulati formát.⁶

1861. október 23-án megalakult a Szentesi Dalegylet, közismertebb nevén a „Dalárda” a fiatal református orgonista-kántor, Joó Károly vezetésével. Alapszabálya célul tűzte ki a művészet, a zene gyakorlását és terjesztését, különösen a nemzeti dalokét; ezen kívül hangversenyek és kirándulások szervezését. Az egylet tagjai főként a helyi értelmiségből kerültek ki, első fellépésük 1861 szilveszterén volt, amikor nemzeti dalokat adtak elő. Országos hírnévre is szert tettek: 1867-ben megnyerték az Aradon rendezett országos „dalár-ünnepélyt”.⁷ Az abszolutizmus éveiből meg kell még említenünk az 1864 februárjában alakult Temetkezési Egyletet, az 1866-ban létrehozott Szentesi Segély-Egyletet, valamint az 1865-ben induló Izraelita Nőegyletet.⁸ Utóbbi feltehetően már az 1840-es években is működött, s megléte is jelzi, hogy az alföldi településen a zsidóság viszonylag jelentős számarányt képviselt, illetve, hogy igyekezett intézményi keretek között gyakorolni a jótékonyt. Az Izraelita Nőegylet számos rendezvényt is szervezett több évtizedes működése során. Meghatározó alakja volt Bánfalvi Lajosné, aki hosszú időn keresztül az elnöki pozíciót is betöltötte.⁹

Az egyesületek alakulása tekintetében a kiegyezés hozott igazi áttörést, 1867-től egymás után jöttek létre a különféle kulturális, társadalmi, gazdasági, vallási és politikai társulatok, egyletek, körök. 1867. május 12-én kezdte meg működését 567 taggal a Szentesi

---

készített, például neki köszönhető a polgári fiú- és leányiskolák 1869-es felállítása Szentesen. 1870-ben a városi iskolaszék jegyzője, 1872-ben elnöke lett. Ekkor kénytelen volt feladni gimnáziumi állását. 1871 és 1874 között a szentesi református egyház főgondnoka, emellett a Bökény-Mindszenti Tiszaszabályozási Társulat igazgatói feladatait is ellátta, valamint a helyi Deák-párt és az Úri Kaszinó elnöke volt. Közművelő és politikai témájú publicisztikákat is írt, illetve kiadta a szentesi gimnázium első Értesítőjét 1865-ben. Szentesen hunyt el 1879-ben. (Labádi 2003, 2.)

³ Túri 1994, 25-26.

⁴ Kis-Rác 2000 (1.10.7. – Társadalmi körök, egyesületek)

⁵ Túri 1994, 28-29.

⁶ Kis-Rác 2000 (1.10.7. – Társadalmi körök, egyesületek)

⁷ Derzsi 1928, 222–225.; Túri 1994, 63–68.

⁸ Túri 1994, 105.

⁹ Vajda 1928, 189–190.; Túri 1994, 72-73.; Harsányi 1970, 108.; Follajtár 1938, 10.

Honvédegylet, amely az egykori szabadságharcos honvédeket és tiszteket tömörítette, s egészen a XX. század elejéig fennállt.¹⁰ Első elnöke Hutiray (Lukácsy) Lajos 48-as honvéd őrnagy – a 40. honvéd zászlóalj egykori parancsnoka, aki Klapka György alatt teljesített szolgálatot a szabadságharcban –, utolsó vezetője pedig Kiss Zsigmond¹¹ volt.¹²

1870. június 10-én tartotta alakuló ülését a Szentesi 48-as Párt Népköre. Támogatói főként a parasztság köreiből kerültek ki, 1874-ben már 340 tagja volt. Létrehozása előzményének az 1869-es választásokat tekinthetjük, amikor az ugyanabban az évben megalakult helyi 48-as párt szerette volna híveit a referendum után is valamilyen intézményesült formában egyben tartani. A szervezőmunkát nagyrészt Ferenczy Sándor, a párt jegyzője végezte, aki a Népkör elnöke is lett, míg tiszteletbeli elnökké Kossuth Lajost választották. Egy évvel később a politikai okokból bebörtönzött Ferenczy helyét a korábbi alelnök, ifj. Posta János foglalta el. A népkör számos országosan ismert személyiséget is tiszteletbeli tagjává választott, például Táncsics Mihályt, Madarász Józsefet, Simonyi Ernőt, Irányi Dánielt vagy Vidács Jánost. „A haza alkotmányos és demokratikus jogainak társalgás közben egymással való ismertetése. A valódi népönkormányzatnak eszmecserék segédelmével való elvileg fejlesztése és arra való hazafias törekvés ébresztése, hogy az törvényes úton hazánkban érvényre emeltessék” – olvasható a szervezet célkitűzései között. A népkör 1871. szeptember 24-én tartott ünnepélyes zászlóavató rendezvényén bemutatták a szervezet díszes zászlóját, rajta a jelmonddal: „Erős akarat nem ismer akadályt!”¹³

A kiegyezés utáni első években a 48-as Népkör mellett más jelentős egyesületek és társulatok is megkezdték működésüket a városban. Ilyen volt az 1867-ben induló Jótékony Nőegylet, amely alapszabályában a nevelésügy előmozdítását, a szegény gyermekek támogatását tűzte ki céljául. Első elnöke Beliczai Pálné volt, 1878-ban taglétszáma meghaladta a háromezretet. 1876. július 9-én a nőegylet erőfeszítései nyomán nyílt meg

¹⁰ Kis-Rácz 2000 (1.10.7. – Társadalmi körök, egyesületek), Túri 1994, 106.

¹¹ Kiss Zsigmond (1830–1911) szentesi kismemesi családban született, nagyapja Kiss Bálint református esperes volt. Iskoláit Szentesen és Temesváron végezte. 1849-ben tüzér hadnagyként részt vett Buda visszafoglalásában. 1850 nyarától a Csongrád Megyei Ideiglenes Polgári Törvényszék írnokaként, majd a szegedi megyei törvényszék előadójaként és a segédhivatal igazgatóhelyetteseként dolgozott. Kecskeméten köz- és váltóügynyári diplomát szerzett. Ezután visszatért Szentesre, ahol ügyvédi irodát nyitott. 1868-tól 1872-ig városi főügyész. A balközép, majd a Szabadelvű Párt városi elnöke, tagja a megyei és a városi közgyűlésnek. Alapítója, később pedig elnöke a Szentesi Honvédegyletnek, szerepet vállalt az első szentesi takarékpénztár 1869-es létrejöttében, amelynek alelnöke, később vezetője is volt. Huszonöt éven keresztül betöltötte a Szentesi Iskolaszék elnöki posztját, 1887-ben a Gimnáziumi Bizottság első emberévé is megválasztották, az ő ideje alatt avatták fel a helyi gimnázium ma is látható, impozáns épületét. Mindemellett számos közéleti tisztséget betöltött, például a Szentesi Segélyegylet igazgatója, az Uri Kaszinó elnöke, a szentesi református egyház főgondnoka is volt. Közéleti tevékenységéért királyi tanácsosi címet kapott az uralkodótól. (Labádi 2005, 2.)

¹² Labádi 2010, 2.; Labádi 2004, 3.

¹³ Bezdán 1974, 3–14.; Túri 1994, 36–41.

Szentes első kiseddóvója Sonnenfeld Sámuel¹⁴ Serkocsmá közti házában, ahol hatvan gyermek felügyeletére nyílt lehetőség.¹⁵

Megemlíthetjük még a különböző szakmák (asztalosok, szabók, takácsok, csizmadiák, tímárok stb.) ipartársulatait, amelyek zöme az 1870-es évek első felében jött létre, az Önkéntes Tűzoltó Egyletet (1873), a Polgári Iparos és Gazdasági Kört (1879), az Iparos Ifjak Képző- és Segély-Egyletét (1880) vagy a Korcsolyázó-Csónakázó Egyletet (1881), amely a város első sportegyesületét jelentette.¹⁶

Az 1880-as és 1890-es években még tovább bővült a szentesi egyesületi élet, számos új politikai, vallási, gazdasági és kulturális egyesület, népkör kezdte meg működését, az Ügyvédi Körtől kezdve a Csongrád Vármegyei Történelmi és Régészeti Társulaton keresztül egészen a Sakk Körig.¹⁷

Az egyesületek közül érdemes kiemelni a helyi olvasókört, amely nem csak a közművelődés, hanem sok esetben a politikai élet meghatározó szereplője is volt Szentesen a dualizmus időszakában. Az olvasókörökről általánosságban elmondható, hogy fontos szerepet töltek be az iskolán kívüli művelődésben és a közösségformálásban, hiszen nem csak városokban, hanem falvakban, sőt a tanyavilágban is elterjedtek.¹⁸ Az ilyen jellegű, szerencsés esetben saját helyiséggel is rendelkező egyesületek járatták a legfontosabb helyi és országos lapokat, de az olvasás mellett beszélgettek, kártyáztak, tekéztek, illetve alkalmanként bálokat vagy színelőadásokat is szerveztek. Területi, politikai vagy világnézeti alapon is szerveződhetnek (lásd a katolikus, református, izraelita stb. egyesületeket, a 48-as olvasóköröket, vagy akár a kakasszéki olvasókört Hódmezővásárhely tanyavilágában).¹⁹

Az első Szentesi Olvasóegyletet az 1860-as évek elején alapították a településen. A Szegedi Híradó 1861. január 20-i száma beszámol róla, hogy a Szentesi Olvasóegylet Kossuth Lajost, Klapka Györgyöt, Türr Istvánt, Perczel Mórt, Horváth Mihályt és Horn Edét tiszteletbeli tagjává választotta. A kérészetű egyesület a rövid alkotmányos időszakot

---

¹⁴ Sonnenfeld Sámuel a város régi iparos családjának sarja, gőzmalom-tulajdonos. 1873-tól 1884-ig a szentesi zsidó hitközség elnöke volt. Az 1875-ös választásokon az izraelita vallásúakat tömegesen vezette szavazni, akik Sonnenfeld utasítására mind az ellenzéki jelöltet támogatták Jókai Mór ellenében, sikerrel. (Harsányi 1970, 64.)

¹⁵ Feketéné 2001, 17–20.

¹⁶ Túri 1994, 106-107.. A Korcsolyázó- és Csónakázó Egylet 1881-ben alakult ötven taggal, s ugyanebben az évben ünnepélyes keretek között felavatták Szentes első jégpályáját a Kurcán. A szervezet alapszabálya szerint a tagok nyáron eveznek és vitorláznak, míg télen a korcsolyázásnak hódolnak. (Túri 1994, 59-60.)

¹⁷ Kis-Rácz 2000 (1.10.7. – Társadalmi körök, egyesületek)

¹⁸ Az első olvasókörök az 1700-as évek végén jöttek létre városokban, a budait 1792-ben alapította Berzeviczy Gergely. Vidéken is lassan követték a példát, 1878-ban már 433 ilyen jellegű egyesület működött az országban. Az első kaszinók és klubok alapítói jellemzően a nemesek voltak, amelyhez mintául Széchenyi Nemzeti Kaszinója szolgált. (Kósa 2002, 194–196.)

¹⁹ Andrásfalvy 1996, 373.

követően minden bizonnyal megszűnt.²⁰ Néhány év múlva az „úri” Kaszinó ellensúlyozása céljából a kis- és középpolgári réteg ismét kísérletet tett egy új egyesület létrehozására. 1866-ban Oroszi Miklós²¹, Ónodi Sándor ügyvéd, valamint – a korábban már említett – Csukás Benjamin állt a kezdeményezés élére. Elhatározták, hogy felállítják saját polgári olvasóköriüket. Mivel biztosak akartak lenni az engedélyezési eljárás sikerében, az egyesület alapszabályához a már jóváhagyott Kisújszállási Olvasóköre szolgált mintául.²² Kérvényüket 1866. októberben juttatták el a szentesi főszolgabíróhoz, amely szerint az egyesület „célja semmi más – mint a szegényebb sorsú polgároknak is alkalmat nyújtani arra, hogy a hírlapok olvasás, és illedelmes társalgás által művelődjenek, a földművelés és az ipar terén felmerülő czélszerű javítások ösmeretére jussanak, s ez által szellemi és anyagi tekintetben előmenetelt tehessenek”.²³

A megyei tisztiszek és a főispán egyaránt a kérvény elutasítását javasolta a Helytartótanácsnak, mondván, hogy egyrészt Szentesen már működik egy hasonló szerveződés, a Kaszinó, akinek bárki tagjává válhat; másrészt politikai szempontból veszélyesnek ítélték az egyesületet. A hosszas engedélyezési eljárást megakasztotta a kiegészítés, amelynek köszönhetően a Helytartótanács elvesztette illetékességét az ügyben, az új belügyminisztérium pedig zöld utat adott a kezdeményezésnek, így a Szentesi Polgári Olvasókör 1867. május 30-án, 210 taggal megtarthatta alakuló ülését. Elnökké Oroszi Miklóst, alelnökké Ónodi Sándort, pénztárnokká Csukás Benjamins, jegyzővé pedig Buday Józsefet²⁴ választották. (Oroszitól az 1869-es tisztújításkor Stammer Sándor polgármester,

²⁰ Kis-Rácz 2000 (1.10.7. – Társadalmi körök, egyesületek)

²¹ Oroszi Miklós 1849-ben került Debrecenből Szentesre, a helyi református népiskola tanára lett a bebörtönzött Hajdú Lajos helyett. Négy évig a gimnáziumi szintnek számító latin-német osztályokat irányította.

Szembetegsége miatt szakított a tanári pályával, és gazdálkodásba fogott. Mezőgazdasági szakcikkei több országos folyóiratban megjelentek. 1858-ra olyan tekintélyt szerzett a helyi gazdák körében, hogy a település gazdasági ügyeit intéző Községi Választmány tagja lett. 1861-ben előbb városi tanácsnokká, majd Szentes polgármesterévé választották, de a nemsokára visszatérő abszolutista berendezkedés miatt lemondott. Ismét gazdálkodásba kezdett, de a közéletben továbbra is aktív szerepet játszott: 1862-ben bekerült a Váltási és Gazdasági Bizottmányba, ahol egyik legfőbb szorgalmazója volt a szentesi vasútnak. A város legnépszerűbb embereként 1865-ben országgyűlési képviselővé választották, de két évvel később lemondott Pulszky Ferenc javára. 1867 végén ismét Szentes polgármestere lett, de politikai ellenfelei lejáraták, sőt két évre ártatlanul börtönbe is zárták. Szabadulása után közéleti szerepet nem vállalt, azonban nagy érdeme, hogy 1870-ben kiadta a település első nyomtatott sajtótermékét, a Szentesi Füzeteket. 1871-ben elköltözött a városból, Nógrádverőcén halt meg 1892-ben. (Labádi 2006, 4., Ruszoly 1999, 183.)

²² Kis-Rácz 2000 (1.10.7. – Társadalmi körök, egyesületek)

²³ Túri 1994, 30.

²⁴ Buday József (1832–1901) Pesten született. Állítólag harcolt a szabadságharcban, majd belépett a ferences rendbe. Később – civilként – családoknál nevelősködött. Szentesre kerülve előbb a református elemi fiúiskola tanítója volt, majd 1870-ben a település árva- és váltási pénztárnoka lett. A Szentesi Lapban megjelent cikkei miatt meg akarták fosztani a hivatalától, azonban ekkor már a város egyik legnépszerűbb embere volt: 1873 végén a helyiek megyei képviselővé választották. Később részt vett a szentesi Függetlenségi Népkör megalakításában, amelynek jegyzője, majd elnöke is volt, 1875 elejétől a helyi 48-as Népkört vezette. Főleg neki volt köszönhető, hogy a júliusi választásokon Simonyi Ernő legyőzte a kormánypárti Jókai Mórt. A hatalom

későbbi alispán vette át az elnöki tisztséget, őt pedig 1882-ben Balázsovits Norbert²⁵ követte a pozícióban.)²⁶

Az olvasás, a társasági élet szervezése mellett a kör fontosnak tartotta a jótékonyt is: 1869-ben az aradi vértanúk szobrára, egy évvel később rokkant szabadságharcos honvédek részére szerveztek bált, de anyagi segítséget nyújtottak az Országos Honvédménház felépítéséhez, az 1873-as kolerajárvány²⁷ következtében elárvult gyermekek megsegítéséhez, a vizsgázott iparostanoncok jutalmazásához vagy a budai 48-as honvédek emlékművéhez is.²⁸

1878 végére szervezeti átalakulás történt az egyesület életében: a tagok többségének érdektelensége okán zavarok keletkeztek a működésben, így felmerült a szentesi általános iparegyülettel való egyesülés gondolata – utóbbi szervezet hasonló gondokkal küszködött, így a fúziótól mindkét fél az erősödést remélte. 1878. november 17-én az Olvasókör feloszlato közgyűlést tartott,²⁹ s a következő esztendő első napján kimondták az egyesülést. Az új szervezet Szentesi Polgári Ipari és Gazdasági Kör néven folytatta tevékenységét, három – közművelődési, iparos, gazdasági – szakosztállyal. Elnöke Stammer Sándor, alelnöke Kristó Nagy István³⁰ lett. A kibővült egyesület 1882-ben kereskedelmi szakosztállyal is gyarapodott, mikor harminc szentesi kereskedő lépett be együtt a tagok sorába. 1890-ben tavaszán a

---

válaszlépésének eredményeképpen Buday kénytelen volt elköltözni a településről. Pesten tanári diplomát szerzett, ezután Versecen lett iskolaigazgató. Műfordítással is foglalkozott, átültette például német nyelvre Arany János Buda halála című elbeszélő költeményét. (Labádi 2007, 2.)

²⁵ Balázsovits Norbert (1847–1913) Bars vármegye szülőtte, a Felvidéken tanult, majd a fővárosban hallgatott klasszika-filológiát. 1871-ben költözött Szentesre, ahol a gimnáziumi tanfolyammal egybekötött polgári fiúiskola tanára lett. Emellett városi és megyei képviselő, alapító elnöke a Szentesi Iparos Ifjak Képző és Segélyegyletének, alapítója és igazgatója a Szentesi Kölcsönös Segélyező Szövetkezetnek. 1886-tól a nagyrészt neki köszönhetően megalakult Szentesi Ipartestület elnöke, később örökös tiszteletbeli díszelnöke. Több helyi orgánumban rendszeresen publikált, 1884 és 1889 között a Szentes és Vidéke hetilap felelős szerkesztője volt. A Polgári Olvasókör elnöke, a városi Kaszinó és a Szentesi Római Katolikus Egyháztanács tagja. A Csongrád Vármegyei Történelmi és Régészeti Társulat egyik megszervezője, illetve választmányi elnöke. 1899-től 1911-ig a szentesi gimnázium igazgatója. (Szinyei 1891, 408.)

²⁶ Túri 1994, 31-32.

²⁷ Az említett járvány az egyik legsúlyosabb volt a XIX. század népegészségügyi katasztrófáinak sorában, amely 1872 és 1874 között tombolt hazánkban. A pusztítás mértékét jelzi, hogy a demográfiai veszteséget csak hat év alatt tudta kiheverni az ország. (Kósa 2002, 305.; Fónagy 2001, 151.) Összesen 190 000 ember halt meg az Oroszország felől betörő járvány során, az 1873-as esztendőben a nyers halálozási ráta 65%-os volt. (Kövér 2002, 221.)

²⁸ Túri 1994, 33.

²⁹ Szentesi Lap, VIII. évf. (1878) 46. sz., 1.

³⁰ Kristó Nagy István (1816–1900) Szentesen született, jómódú parasztcsaládban. 1859-től a szentesi református egyház presbitere, 1861 januárjától városi képviselő, de utóbbiról az önkényuralom restaurációja elleni tiltakozásként hamarosan lemondott. 1863-tól több ízben betöltötte a református egyház főgondnoki tisztségét. 1867 után újra városi képviselő, majd haláláig a megyei közgyűlés tagja, illetve részt vett több városi szakbizottság működésében is. 1872. május 14-én megválasztották Szentes polgármesterévé. A település urbanizációjában döntő szerepet játszott, azonban az 1878-as tisztújításon alulmaradt a fiatal Balogh János városi főkapitánnyal szemben. Ezt követően is aktív közéleti szereplő maradt, bár sokat veszített népszerűségéből az ellenzéki beállítottságú lakosság körében, mikor a város és a megye közötti politikai vitákban az utóbbi mellett állt ki. A város fejlesztése érdekében tett korábbi erőfeszítéseit azonban senki sem vonta kétségbe. (Labádi 2000, 4.)

közművelődési szakosztály kivált a szervezetből, és önálló egyletet hozott létre Polgári Olvasókör néven, amely azonban a XX. század első évtizedében feloszlott.³¹

---

³¹ Túri 1994, 33–36.

IRODALOM:

Andrásfalvy, Bertalan (1996): Az anyagi kultúra változása és az életmód átalakulása. In: Orosz István – Für Lajos – Romány Pál (szerk.): Magyarország agrártörténete. Agrártörténeti tanulmányok. Mezőgazda, Budapest, 345–381. p.

Bezdán, Sándor (1974): A Szentesi 48-as Népkör indulása (1870–1874). In: A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 1974/1., Szeged, 3–14. p.

Derzsi Kovács, Ferenc (1928): *A zenei élet ébredése, Joó Károly és társai*. In: Nagy Imre (szerk.): Szentes. Magyar Városok Monografiája Kiadóhivatal, Budapest, 222–225. p.

Feketéné Moldován, Mária (2001): A szentesi kisdédóvás története 1876–2001. Szentesi Műhely Füzetek 6. (sorozatszerk.: Labádi Lajos), Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Levéltára, Szentes

Follajtár, Ernő – Fóris, Anna, dr. – Kertész, János, dr. (1938): Szentes megyei város. In: Csíkvári Antal (szerk.): Csongrád vármegye. II. kötet. Vármegyei Szociográfiák Kiadóhivatal, Budapest, 3–18. p.

Fónagy, Zoltán (2001): *Modernizáció és polgárosodás*. Csokonai Kiadó, Debrecen

Harsányi, László (1970): A szentesi zsidó hitközség története. Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, Budapest

Kis-Rácz, Antalné (2000): Szentes helyismereti kézikönyve (tanulmányok). Szerk.: Kis-Rácz Antalné – Labádi Lajos – Vörös Gabriella. Szentes Város Önkormányzata – Csongrád Megyei Levéltár, Szentes (Elérhető: <http://www.szentesinfo.hu/cd/helyismeret/>, letöltés időpontja: 2016. október 4.; a dualizmus kori közigazgatás-, politika-, társadalom- és sajtótörténeti rész szerzője: Labádi Lajos – a hivatkozások könnyebb visszakereshetősége érdekében a lábjegyzetekben feltüntettem a vonatkozó fejezet, valamint alfejezet számát, illetve címét)

Kósa, László (2002): Magyar művelődéstörténet. Osiris, Budapest

Kövér, György (2002): A felhalmozás íve. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest

Labádi, Lajos (2000): *Kristó Nagy István polgármester – Száz éve hunyt el a „fejlődés útnyitója”*. Szentesi Élet, XXXI. évf. 8. sz., 4. p.

Labádi, Lajos (2003): A város elfelejtett tehetsége – 170 éve született Csukás Benjamin. Szentesi Élet, XXXIV. évf. 30. sz., 2. p.

Labádi, Lajos (2004): „Szellemi forradalom” Szentesen. – 80 éve hunyt el Balogh János polgármester (II.). Szentesi Élet, XXXV. évf. 10. sz., 2. p.

Labádi, Lajos (2005): Dicső ősök méltó utóda – 175 éve született Kiss Zsigmond. Szentesi Élet, XXXVI. évf. 22. sz., 2. p.

Labádi, Lajos (2006): Az első szentesi folyóirat – 135 éve jelent meg a Szentesi Füzetek. Szentesi Élet, XXXVII. évf. 22. sz., 2. p.

Labádi, Lajos (2007): Elüldözött lapszerkesztő – Százhetvenöt éve született Buday József. Szentesi Élet, XXXIX. évf. 7. sz., 2. p.

Labádi, Lajos (2010): Szentesi nemzetőrök és honvédek a szabadságharcban. Szentesi Élet, XLII. évf. 38. sz., 2. p.

Majtényiné Túri, Katalin (1994): *Szentesi egyesületek és társulatok a XIX. században*. Kézirat. Elérhető: MNL CSML Szentes, XV.61. – Gyűjtemények – Helytörténeti jellegű kéziratok (pályamunkák, szakdolgozatok, disszertációk, 7123. sz.)

Ruszoly, József (1999): Országgyűlési képviselő-választások Magyarországon 1861–1868. JATE-ÁJK tudományos bizottsága, Szeged

Szinnyei, József (1891): Magyar írók élete és munkái. I. kötet. Hornyánszky Viktor, Budapest

Vajda, Antal (1928): A szentesi izraelita egyház története. In: Nagy Imre (szerk.): Szentes. Magyar Városok Monografiája. Kiadóhivatal, Budapest, 183–190. p.

Summary

If we look at the organization of social life, there are only a few short-lived initiatives in the first half of the 19th century in Szentes, similar to most settlements in Hungary. The real breakthrough was the 1867 Compromise between Austria and Hungary, after which many associations were formed in the town. Particularly important was the local reading circle, whose membership included leading intellectuals in Szentes and played an important role in spreading public education and promoting civic development.